

עדין שטינזלץ / ירושלים

התפילה שקודם התפילה

אף שרובו של הסידור מורכב מקטעים מרובים הלקוחים ממקורות רבים ושונים, מהווה הוא בכל זאת בשלימותו יחידה אורגנית אחת. המרכיבים השונים הותכו בתוך הסדר הכולל והפכו להיות חלקים בעלי ייחוד — בתוך יצירה מאוחדת.

על כן אותו קטע עצמו — ויהא זה פסוק מן המקרא, חלק ממשנה או דפים שנתלשו כביכול מן הגמרא או המדרש — נשתנתה משמעותו שינוי יסודי עם הכנסתו לסידור. פירושו של הקטע בתוך הקשרו הראשון שוב אינו תופס לגבי אותו קטע עצמו כשהוא מצוי בהקשר אחר בסידור. ולא רק לגבי קטעי פסוקים כן, אלא אף לגבי פרקים שלמים, שמשנתה תוכנם בהיותם בסידור. בעיקר שתי סיבות הן הגורמות לשינויים אלה.

הסיבה האחת, הפנימית והחשובה יותר, היא מטרתו של הסידור: הסידור הוא נוסח של תפילה, ומשום כך כל קטע מקטעיו וכל פסוק מפסוקיו כוונתו היא: תפילה. לכן קטעי הלכה (כפרקים שלפני התפילה), תיאורים היסטוריים (כמו ב"הודו", ב"ברכת דוד", ב"שירת הים" ועוד) ופרקי מצוות שבתורה (כקריאת שמע) נעשים כולם תפילות; הווה אומר: מקצתן בקשות, מקצתן תהילות, מקצתן הכנת הלב לתפילה. ועל כן ההדגשות המיוחדות שבמקור משתנות ולעומתן מתגלות באותו תוכן עצמו משמעויות חדשות, צלילים נוספים ואיירה שונה לחלוטין.

למשל "קריאת שמע", יש בה משמעות מוגדרת ומיוחדת בספר דברים. אבל בתור תפילה יש טעם אחר לדברים; לא צד ההוראה ("התורה") על התנאת השכר והעונש במעשי בני האדם וכו', אלא בעיקר הוראה על הדבקות, שאיפה להתקרבות לה' "למסור נפשו באחד" — וכל שאר הדברים נבלעים ונעלמים בתוך משמעות זו.

והוא הדין לגבי כל פסוק ופסוק בתפילה — שצריך לבטא לגבי המתפלל תוכן רגשי, משמעות נפשית, יחס אישי והתקרבות מצדו אל הקב"ה.

סיבה אחרת לשינוי נעוצה במבנהו השלם של סידור התפילה. כיצד נתגבשה מעט מעט, במרוצתם של דורות, תבניתו השלימה של הסיי-

דור — עניין הוא לחוקרים. אולם נוסח התפילה כפי שהוא בידינו, עבר גיבוש אחרון וכל קטע וקטע שובץ במקומו, והוא מקבל תוכן בהתאם למקומו. ולכן אף אותו פסוק עצמו המופיע במקומות שונים — שונה היא משמעותו לפי מקומו. "והוא רחום יכפר עון" שבי"הי כבוד" אין משמעותו דומה ל"והוא רחום" שלפני ערבית של חול. הפסוק "שמע ישראל" תוכנו הנפשי שונה בתפילה שלפני התפילה, מבקריאתו בפרשת שמע בשחרית, ושניהם שונים הם מקריאת שמע שעל המיטה. ואילו בתוך קדושת מוסף של שבת — מתגלים שוב תוכן אחר ונעזימה אחרת באותו פסוק.

תפילת "עלינו לשבח" הנאמרת בימות החול, רמזיה ורוחה נבדלים מאותה תפילה עצמה הנאמרת בקשר שונה ובאווירה שונה במוסף של ראש השנה. לאחר שהגיעה תבנית סידור התפילה לכלל גיבוש, יש בה סדר שלם העשוי במחשבה תחילה. גיבוש אחרון זה של הסידור, חכמי הקבלה וההולכים בעקבותיהם הם שעשאוהו. ומאידך, כמעט כל אחד מגדולי ההלכה הוסיף את השיקולים ואת הנימוקים שבהלכה לסדר זה. לכן כל קטע וקטע שבתפילה אינו ניתן להתפרש אלא אחרי שימת לב למשמעותו בתורת תפילה, למקומו המיוחד בהקשר הדברים ולכוונות ולרמזים שהוסיפו ורמזו בו חכמי הדורות שקבעו את הסדר.

הנוסח שעליו נכתב פירוש זה הוא נוסח ספרד, לאמור נוסח החסידים, תוך תשומת לב לנוסח חסידי חב"ד — נוסח האר"י, שאר נוסחאות יובאו וידונו דק במידה שיש בהם משום שינוי משמעות, שיש סעם לשבח בעיון בו.

•

אותם חלקים בתפילה, הכוללים את ברכות השחר, בקשות שונות וסדר "קר" בנות" — כל אלה נכללים בשם הכללי "תפילה קודם התפילה". אין עוד בכל חלקי הסידור חלק, שיהא מרובה גוונים ומורכב מקטעים כה רבים וכה נבדלים זה מזה. ועם זאת תכונות רבות משתפות ומאחדות את כל הקטעים והפסוקים הללו למערכת אחת שלמה, עולם שלם לעצמו.

כל "התפילה שקודם התפילה" הנה ביסודה ומעיקרה תפילתו של הפרט, הכנתו הנפשית של כל אדם לעצמו לקראת התפילה בציבור ובבית הכנסת. ומאחר שיסוד חלק זה בתפילה בהכנת הלב הפרטית, הרי אף שיש בו קטעים עתיקים ביותר לא נתגבשה צורתו גיבוש גמור, ואף לא הקפידו בכך במיוחד. והדבר מובן: לא כל אדם, ולא כל דור או מקום, מתפעל ומתרומם מאותם דברים המעוררים לבו של אדם בדור אחר. על כן יש כמעט בכל סידור שינויי נוסחאות — הוספות של תפילות, תחינות ובקשות, דברי שירה ופרקי לימוד — הכל לפי מה שהוא אדם.

עדין שטינזלץ

אולם כל הנוסחאות מורכבות מאותם חלקים יסודיים, המצטרפים לתפיסה היהודית הכללית בדבר ההכנה הנכונה שצריך אדם מישראל להכין לבו לתפילה. ראשיתה בהודאת האדם בברכות רבות (שמנו בהן ח"י ברכות כנגד ברכות שמונה עשרה) על הטוב שחננו ה' — ברוחניות (ברכת התורה ועוד) ובגשמיות (רוב ברכות השחר). עם היקיצה רואה האדם בעיניו עוד פעם את עולמו של הקדוש ברוך הוא ובכל יום צריך הוא שיראה בעיניו כחדש — הודאה חדשה על חלקו, ועל עולם זה שהוא חי בו.

ומכאן מגיעים לדברי הודאה ושבח כלליים, השונים מנוסח לנוסח, והבאים לעורר את האדם לקראת יום של חיים, ובפרט לתפילה מתוך אהבת ה' ומסיירות נפש. לכן קוראים את פרשת העקדה, את הקטע "מה אנו ומה חיינו" ומוסיפים בדברי שירות, כל נוסח לפי דרכו. ומהתעוררות הנפש הפרטית נזכרים שוב בתפילה הכללית של כל העם כולו. תפילות תיקנו כנגד עבודת הקרבנות, והתפילה בעצם צריכה להיות מכוונת בבחינת הנפש הפנימית כהקרבת קרבן — את רצונותיו וחשקו של אדם — לקידוש השם. וכדי להזכיר ולהדגיש צד זה מוסיפים וקוראים פרשיות שונות העוסקות כולן בהלכות הקרבנות, ועוברים בקיצור ובתמצית על פרשיות תרומת הדשן, תמיד של שחר ושאר קרבנות הציבור הסמוכים לו (הקטורת, המוספים). אלא שהתפילה צריכה להיות מתוך שמחה של מצוה, ואף מתוך דבר הלכה¹ משום כך לומדים בכל יום חלק מחובת הלימוד — במקרא, במשנה ובגמרא — כהכנה נאותה לתפילה. אמנם בכל הפסוקים והקטעים המובאים חוזר ומודגש חוט משולש זה של לימוד התורה בכל הדרגות. אולם לימוד של ממש, שצריך ללמוד ולהבין בו ולא רק לאמרו בלבד² בא עם לימוד פרק "איזהו מקומן" ופרק מדרש ההלכה על י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן.

ואחרי לימוד תורה זה וקדיש שלאחריו יכול אדם להתחיל להתפלל את תפילת הציבור — כי היתה לו מקודם הכנה ראויה לתפילה.

כל החלקים הללו המרכיבים את התפילה שקודם התפילה" על אף השוני שבהם, נמצאים מאוחדים מצד מטרתם — להכין את האדם לתפילה. אולם ישנו צד השווה בכולם אף מצד תוכנם. בכל הפרקים הללו אין הכוונה להביא את האדם להתלהבות סוחפת, — אשר מקומה בחלקי התפילה האחרים. בחלק זה העיקר הוא הלימוד והעיון בדברים; בעקדה, בהקטנות האדם ובגדלות ה', בחלק האדם ששפר עליו להיות מעובדי ה', בדיני מקדש וקרבנותיו — וכל אלה באים להעיר ולעורר את האהבה — שתהא הנפש מוכנה לקראת פסוקי

1 ברכות לא, ע"א.

2 של"ה ועוד רבים.

דזמרה וברכות יוצר. ומשום כך, כללו המקובלים את כל החלק הזה של התפילות בכינוי "עולם העשייה". אכן, אין כאן בדרך כלל התרוממות יתירה, אלא הכל שרוי בעולמנו זה, בעולם המעשה. עולם מעשה זה — מקטע לקטע ומפסוק לפסוק הולך ומתברר תוכנו: זהו עולם המעשה של הקדושה, העולם שכולו בעצם בית-מקדש.

ומכאן, מעולם מעשה זה יכול אדם להתעלות ולהגיע לעולם סוער יותר ל"עולם המלאכים" העומדים ברום עולם ומהללים את ה' בפסוקי דזמרה.

סידור התפילה

"מודה אני לפניך" — הוא נוסח הודיה על הנשמה שחזרה לגוף, ומאחר שתיקנו לאומרו לפני נטילת ידיים לא כללו בו לא את השם ולא אחד מכינויו. יש להזכיר כאן את מאמר אדמו"ר ר' יוסף יצחק מלובאוויץ: סדר היום מתחיל ב"מודה אני" ואומרים זאת אפילו בידיים טמאות, כי כל הטומאות שבעולם אינן מטמאות את ה"מודה אני" של אדם מישראל. הוא יכול לחיות חסר בזה או בזה, אך ה"מודה אני" נשאר שלם³. וכבר היה צדיק אחד שהסביר שהוא מאחר לקום משום שהוא מעיין בנוסח זה בשתי המלים "אני" ו"לפניך", ובתוך ההרהורים מי "אני" ומי "לפניך" — יש ויש מקום לשקוע במחשבה. "אשר יצר" — האדם נברא נקבים נקבים (פה ואף ושאר כל הנקבים) ו"חלולים חלולים" — המעיים ושאר חללי הגוף.

"גלוי וידוע לפני כסא כבודך" — "כסא כבוד" הוא כינוי מצועף מעט של הקב"ה שאינו מן הכבוד להזכיר שמו במפורש עם חללי הגוף. "שאם יסתם אחד מהם" — מן הנקבים, או "אם יפתח אחד מהם" — מן החלולים (כלומר יפתח לחוץ).

"רופא כל בשר" — מאחר שבדרכי העיכול קשורות מחלות רבות, הרי נאמרת תמיד עם זאת גם הברכה על הרפואה.

"ומפליא לעשות" — את בריאתו של האדם בכללה.

"אלהי נשמה שנתת בי טהורה היא אתה בראת וכו'" — מפורטים כאן שלבי ירידתה של הנשמה מן העולמות העליונים עד לעולמנו שלנו; הנשמה במ-קורה העילאי העליון "טהורה היא" — קיימת בשלימותה הטהורה והעצמית כ"חלק אלוה ממעל" וה' בורא אותה להיות כאחת הבריאות, ("בעולם הברי-אה") אף "אתה יצרתה" בצורה נמוכה יותר ב"יצירה". ובעולם המעשה: "אתה נפתחה ביי", אך הכוח האלוהי מצוי בנפש במלואו ובשלימותו כי "ואתה משמ-רה בקרבי" — באותו איחוד מופלא ועליון של הנפש עם הגוף.

3 ליה היום יום, י"א בשבט.

ברכה זו ניתקנה בעצם להיאמר כברכה ראשונה שעם היקיצה⁴, והרי זה נותן משמעות עמוקה יותר למלים "ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבוא"; השנייה הלא היא מעין מות בועיר אנפין. יקיצתנו מן השנייה היא סמל ומופת יומיומי של תחיית המתים.

"ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי" — הזכרת המוות והיקיצה נותנת לאדם מושג על החילופיות של חיו, אולם "כל זמן שהנשמה בקרבי" מודה אני לפניך, "רבון כל המעשים"; ה' הוא גותן החיים אשר בתוכנו, ולכן הוא רבון כל המעשים שאנו עושים, וכל עוד אנו יודעים שכל מעשינו נובעים ממנו, הרי מעשינו כולם הם "לשם שמים". "אדון כל הנשמות", גם של אלה שאינן מכירות באדנותו, שהרי היקיצה והקימה הן אות לשלטונו הגמור בכל. והסיום הוא: "ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים", שאף בו מצוי הרמז הכפול, של היקיצה משנתנו היומיומית וגם רמז על תחיית המתים, היקיצה משנת המוות.

ברכות השחר

ברכות אלה קבעו בראשונה חכמים⁵ שתיאמרגה כל אחת עם המעשה המתאים, הראוי לברכת הודיה זו. ולפיכך ברגע הראשון של היקיצה מודה האדם על הנשמה שהחזרה לו בברכת "אלהי נשמה"; עם שמעו את קול התרנגול, הוא מודה "הנותן לשכוי בינה". בכל נוסחאות האשכנזים (מלבד חב"ד) מברכים אחרי ברכה זו שלוש ברכות אחרות, שמקורן אחר⁶, וסמכו אותן כאן לפי שאחרי הברכה על גתינת הבינה לשכוי להבדיל בין יום ובין לילה, מוסיפים אנו כמה הבדלות אחרות. הראשונה "שלא עשני גוי" (או כבמקורה "שעשני ישראל") הודאה על חלקנו במצוות שאין הגוי מחוייב בהן. הודיה אחרת "שלא עשני עבד", לפי שהעבד מחוייב במצוות יותר מגוי ולכן מברך שלא עשאהו עבד ועליו לקיים מצוות נוספות — ובוודאי שיש בו גם הודאה על ההבדל בין חרות לעבדות. (ושעל כן מברכת אשה "שלא עשני שפחה"). ואחרונה "שלא עשני אשה" — שלא ניתנו לה כל המצוות כולן, והרי הוא מודה לה שהוא יכול לקיים את כל מצותיו. אולם מאחר שלפי סדר הגמרא אין זה מקומן של ברכות אלה, הרי בסידור הספרדים וחב"ד מעבירים ברכות אלה לסוף ברכות השחר, כסיום וכסיכום להן בדרך של התעלות מעל לצרכים הגשמיים.

4 ברכות ס, ע"ב.

5 ברכות ס, ע"ב.

6 מנחות עג, ע"ב; תוספתא ברכות פ"ז.

כשהוא פוקח את עיניו מברך "פוקח עורים";
 כשהוא מתיישר ומתיישב מברך "מתיר אסורים";
 וכשהוא מזדקף מברך "זוקף כפופים";
 כשהוא מתלבש מברך "מלביש ערומים";

ברכת "הנותן ליעף כוח" איננה בסדר הגמרא. אלא היא תקנת הגאונים שנתקבלה בכל ישראל. ועל פי קבלת האר"י מקומה הוא אחרי "מלביש ערומים" — ששתיהן מתפרשות פירוש רוחני ומיסטי. וכן הוא סדרן בסידורי הספרדים וחב"ד. אולם בשאר סידורים דחו ברכה זו לסוף, מאחר שלא ניתקנה עם כולן.

כאשר הוא שם את רגליו על הקרקע הוא מברך על מציאות קרקע מוצקת לרגליו — שהקדוש ברוך הוא "רוקע הארץ על המים". וכשהוא מתחיל ללכת, הריהו מברך על יציבות צעדיו "המכין מצעדי גברי".

עם נעילת הנעליים, יכול הקם ממיטתו כבר ללכת לכל מקום ולעשות את כל המצטרך לו ועל כך תיקנו לנעילת הנעלים את הנוסח "שעשה לי כל צרכי", ונקבע בהלכה שביום הכיפורים ובתשעה באב, הימים האסורים בנעילת הסנדל, אין מברכים ברכה זו.

כאשר האדם קושר את חגורתו ומחזק בה את מותניו, הריהו מברך "אוזר ישראל בגבורה" וכשהוא חובש כובעו מברך "עוטר ישראל בתפארה". אולם ברכת עסרת תפארה זו היא גם ברכה נוספת על התפילין שהם "תפארה" שבה עיטרנו הקב"ה. ונהגו שבתשעה באב, יום בו נפל פאר ישראל לא יאמרו ברכה זו, אלא לאחר הצהריים עם הנחת התפילין.

•

הברכה האחרונה, "המעביר שינה מעיני", משלבת את שמחתו של האדם על שהוא ער⁷ — "המעביר שנה מעיני" — עם תפילה ובקשה שיעבור היום הזה מתוך קשר עם הקב"ה ומבלי לסטות מדרך האמת. כי מאחר שהאדם קם, הריהו נכנס לכל בעיות החיים, ומחובתי להתפלל שיהיו חייו שלימים בלא פגם.

יש כאן בקשה "שתרגילנו בתורתך" והיא הבקשה להגיע לידי הרגל בקי-אות בתורה, ולעומתה "תדביקנו במצוותיך" — השאיפה לדבקות במצוות. ונוספו כאן הבקשות שלא נבוא במשך היום למצבים העלולים לגרום חטא "לא לידי עבירה ועוון" ולא לידי "נסיון" שסופו עלול להיות "בזיון". — אף שלא לבוא לידי הנסיון של בזיון שלא נוכל לעמוד בו.

שירחיקנו ה' מן היצר הרע, מאנשים רעים ומחברים רעים — לא רק משום הנזק שהם מסוגלים לגרום לנו, אלא משום שהם מביאים אותנו לידי חטא. ולהפך, שנהא במצב שנוכל להידיבק ביצר הטוב ובמעשים טובים.

וסיכום הברכה להגיע ל"חן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו" והרי זה מעין דברי התנא: "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו"⁸. והסיום — "הגומל חסדים טובים לעמו ישראל" — שה' הוא גומל החס-

7 ברכה זו נקבעה לכתחילה להיאמר עם רחיצת הפנים בבוקר.

8 פרקי אבות ג, יג.

עדין שטינזלץ

דים השלימים בטובם, שיש בהם רק טוב — ואנו מבקשים ליהנות משפע טוב זה.

מקבילה לברכה זו הבקשה "יהי רצון... שתצילנו", בברכה הראשונה היה העיקר הרצון להיות מושלם בעיני ה' מן הבחינה הרוחנית והגפשית, ואילו בבקשה זו מודגש הצד החומרי יותר: להיות מובטח ושלם מכל רע בעולם הזה. לכן באות כאן הבקשות להינצל מעזי פנים ומעזות פנים שהיא כל צורה של חוצפה שאדם עלול להיפגע ממנה. ואף החזרה על הבקשה להינצל מ"אדם רע וחבר רע" במובן אחר — במובן תועלתי, שמא יגרם נזק גשמי ע"י חברה בלתי הגונה. מ"פגע רע" — היא כל פגיעה רעה בכללה, כיון שהיא בעין הרע ובין שהיא בלשון הרע בכל צורותיה — כמו מלשינות ועדות שקר. ובתוך בקשה זו נכללת גם התפילה להינצל מכל סכסוך משפטי "בדין קשה" או "בעלי דין" רעים בין שהם יהודים (בני ברית) ובין שאינם מ"ישראל". "ומדינה של גהינם", המחזיר אותנו אל הצד הרוחני שיש בכל הבקשות הללו.⁹

הנאמרת בלשון יחיד שלא יהיה רוב תפילותינו וברכותינו שנאמרות בלשון רבים, היא במקורה בקשות-תפילות הפרטית של רבי יהודה הנשיא ("רבי", "רבנו הקדוש")¹⁰, אלא שחכמים ראו בה ביטוי לצרכיו של כל אדם, וקבעוה בתפילת הכלל. (אף כי נשאר בה מסימני האדם והתקופה המקוריים. למשל, הבקשה להינצל מעזי פנים מ"שנאת הבריות" מ"דין קשה" — בקשותיו של הנשיא בישראל).

ברכות התורה הן ברכות שלפני לימוד תורה של כל היום כולו. ודרשו חז"ל הרבה בנושא זה של חיוב ברכת התורה, משום שלימוד התורה בעצמו עלול להיות עיסוק כשאר העיסוקים ולגרום להסחת הדעת מן ההתקשרות המתמדת לה'. על-כן ברכת התורה היא קשירת לימוד התורה עם הכוונה שתהא זו תורת ה' הנאמרת בפי האדם.¹¹

שלוש הברכות הן שלוש נוסחאות של שלוש אמוראים, ומשום שיש מעלה מיוחדת בכל ברכה לעצמה, נקבע בתלמוד שיאמרו את כולן.¹²

ברכה ראשונה היא "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על דברי תורה" שיש לראות בה בראשונה הצהרה, כי התורה הנלמדת היא רצון ה', ולמענו אנו לומדים, אלא שיש עוד מקום להבין במובן מעמיק יותר את ברכת המצוות הזו. "מצווה" היא כפשוטה הביטוי של הציווי — הפקודה האלוהית. אולם המצוה היא יותר מזה: היא הקשר היחידי המאחד אותנו באמת עם ה'. כי מה עלול לקשר בין ה', הנעלה באין סופיותו, לבין האדם המוגבל והשפל? רק המצוה, הציווי שמצונו העליון מכל, יוצרת קשר מסוים בין האלוהים ובין האדם. זה התבטא במדרש מלים הדורש "מצוה" מלשון "צוותא" — קשר וחיבור.

9 "מדינה של גהינם" אינו נמצא במקור אלא תוספת מאוחרת היא.

10 ברכות סז, ע"ב.

11 עיין תפארת ישראל למהר"ל מפראג בהקדמה.

12 ברכות יא, ע"ב.

משום כך "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על דברי תורה"; "וצונו" — קשר אותנו אליו וקשר אותנו אל דברי התורה. נוסח זה של הברכה מצוי בסידורים רבים. אולם קיים גם נוסח אחר (ביחוד בסידורי אשכנזים): "אשר קדשנו במצוותיו וצונו לעסוק בדברי תורה". בניסוח זה מודגשת המצוה לעסוק בדברי תורה, שכן החובה היסודית המוטלת על האדם ביחס לתורה אינה דווקא מצוות ההבנה (למוד תורה), אלא להשתדל במידת היכולת לעסוק בתורה, לדבר בדבריה, ולחזור על מלוא תיה. ואילו הלימוד וההבנה הנם שלב אחד מעל לזה שלא מן הכל הוא נדרש. "והערב נא" — מאחר שברכה זו סמוכה לברכה הקודמת ואף נאמרה כסיום לה¹³ אינה פותחת ב"ברוך", אלא מתחילה באמצעיתה. בבקשה זו מתבטאת המשאלה שדברי התורה שאנו עוסקים בהם יהיו ערבים עלינו — ושדברי התורה יהיו קשורים בנו ובבנינו בכל הדורות (ובנוסחאות הספרדים ומקצת אחרים אומרים: צאצאינו וצאצאי צאצאינו עפ"י הגמרא¹⁴, שכל שהוא, בנו ובן בנו עוֹטְקִים בתורה, שוב לא תסור מזרעו). ברכת התורה השלישית (הנאמרת גם לפני העלייה לתורה) היא "מעולה שבברכות"¹⁵ לפי שהיא כוללת בתוכה גם את שבחי המקום, גם את שבחי ישראל שנבחרו וגם שבח לתורה.

•

לאחר ברכת התורה הנהיגו חכמים לתכוף את המצוה לברכה, על ידי לימוד פסוקים אחדים מכל מקצועות התורה — מן המקרא, מן המשנה ומן הגמרא. מן המקרא בחרו בפסוקי ברכת כוהנים, שיש בהם ברכת ה' לעם ישראל. ברוב הנוסחאות מתחילים מפסוקי ההקדמה "וידבר ה' אל משה וגו'"¹⁶ ואף מסיימים בפסוק הסיום "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם" כדי להשלים את העניין כפי שהוא כתוב בתורה. בפרט בפסוקי ההתחלה מוסיפים לברכה את המקור האלוהי, ואילו הסיום הוא הבטחת הברכה למברכים ולמתברכים.

•

מן המשנה לומדים כאן את המשנה הראשונה של מסכת פאה. משנה זו, המשכה והתוספות לה הם המעבירים את הלימוד אל המעשה, ואף דנים בחי-שיבות תלמוד התורה. "אלו דברים שאין להם שיעור" — שלא נקבע להם מן התורה שיעור (לפחות

13 ברכות יא, ע"ב.

14 בבא מציעא פה, ע"א.

15 דברי רב המנוגד ברכות שם.

16 במדבר ו, כב.

לא נקבע להם שיעור מכסימאלי, וכל המוסיף בהן מוסיפים לו. "הראיות" — לבוא ולהיראות לפני ה' במקדש — בשלוש רגלים — והבאת קרבן בראייה זו הם מן הדברים שאין להם שיעור.

"אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא" — רשימת הדברים מקורה באותה משנה במסכת פאה, אלא שהיא משולבת ברשימה אחרת מדברי האמודאים בגמרא¹⁷. כמעט כל הדברים הללו מאוחדים בכך שהם שייכים לדברים שבין אדם לחברו כמו לאלה שבין אדם למקום, ומשום כך שייכת בהם במיוחד הברכה שיאכל אדם פירותיהם בעולם הזה והקרן תישאר לו לעולם הבא, ולכן: "כיבוד אב ואם" — שהיא גם לאדם, חובה מן השכל, וגם למקום כמצוה. "גמילות חסדים", "השכמת בית המדרש" היא טובה גם בין אדם לחברו — כי הבאים אחר כך להתפלל מוצאים ציבור מוכן ואינם צריכים להמתין. "הכנסת אורחים, ביקור חולים, הכנסת כלה, והלוית המת". "עיון תפילה" — הוא ההתעמקות בהבנת דברי התפילה לעומקם, ושייכותו של עניין זה לכאן הוא בכך, שתפילה ראויה פותחת את לבו של האדם ומשמשת כעין מפתח לכל הפעולות והמעשים הנעשים באותו יום. מובן מקומם של הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו¹⁸. ו"תלמוד תורה כנגד כולם" — שבעדו מקבל אדם שכרו בעולם הזה, משום שכל המצוות והמעשים הטובים כולם באים על ידי לימוד התורה, וגדול תלמוד שמביא לידי מעשה¹⁹.

*

בלבישת טלית קטן מברכים "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מצות ציצית". ברכה זו — ונוסחאות דומות כגון "על מצות תפילין" — נאמרת על מצוה שאינה כדיוקה באופן עשייתה המושלם. הברכה המלאה של ציצית היא הברכה על הטלית — הטלית הגדולה — והיא: "להתעטף בציצית".

בנוסחאות שעל פיהן אומרים "לשם יחוד" לפני המצוות²⁰ מצוי גם נוסח "לשם יחוד" לפני עטיפת הטלית. שני נוסחי "לשם יחוד" תוכנם אחד, והם נבדלים רק במידת הדגשתו של היסוד הקבלי. ובכל אופן אותו רעיון עצמו מובע גם בפסוקים הנאמרים בשעת העטיפה.

"קודשא בריך הוא" — הוא הכינוי שבו אנו מכנים את ה' במציאותו המופשטת שמעבר לעולמנו זה והוא מדומנו בשם "יה" חלקו הראשון של שם הויה. "שכינתיה" לעומת זאת — היא התגלות ה' השוכן עמנו, המחיה את העולם בכל עת, והיא מדומות ב"וה" — החלק

17 שבת קכז, ע"א.

18 והוא עפ"י נוסח חב"ד וסידורים אחרים שהביאו עניין זה מתנא דבי אליהו.

19 הבאור הוא של מהר"ל ב"תפארת ישראל".

20 שלא כנוסח חב"ד וכמה מנוסחי ספרדים.

השני של שם הויה. והנה בעולמנו זה נראים שני הגילויים של האלוהות נפרדים זה מזה — הכוח המחיה את העולם אינו נראה כאילו היה קשור במישרין אל רצון ה' שמעבר לו. העולם לכאורה מנותק מן האלוהות, "אין השם שלם", אלא מוכר לנו כאילו חלקים חלקים.

אלא שכל מצוה שאדם מישראל עושה, בה נגרם קישור העולם שלנו וכוח החיים שבו עם הרצון האלוהי שמעבר לכל. ועל כן אומרים "לשם יחוד (איחוד) קודשא בריך הוא — ושכינתיה" כמו גם לאתר את שם "יה" ב"וה", כדי לעשות את שם הויה במלואו, שהוא השם שלם.

ב"לשם יחוד" שלפני עטיפת הטלית וכן גם באמירת הפסוקים בשעת העטי" פה באים אנו לידי ההבנה, כי לבישת הציציות וההתעטפות בה איננה פעולה של סתם הנעשית על פי מצות ה', אלא שהיא רבת משמעות ועמוקה, כביכול מעין עשייתו של הקב"ה. כשם שהקב"ה עוטה אור כשלמה, כשם שהוא לבש הוד והדר, כך גם האדם עושה זאת: אף הוא לובש טלית ומתעטף בה והברכה היא: "להתעטף בציצית", לא לבישת בגד סתם, אלא עיטוף שיש בו מן ההתקשרות במצוה, עם עטיפת עצמנו כולנו באור ה', עם הכניסה "אל תוך המצוה", ההתעטפות הזו באורה — וכשאנו מתעטפים בה הרי היא אורו של הקב"ה.

והי משמעותם של הפסוקים שאומרים בשעת עטיפת הטלית. "מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון" — ההתעטפות בציצית היא ההתעטפות במצוה, שהיא אלוהות, התעטפות בצל כנפי ה', ועל כן — מתוך התרפ" קות זו על האלוהות, מתוך התדבקות זו בשכינה — יכולים אנו לרוות מן העונג האלוהי, מנחל העדנים המשקה את העולם. יש כאן התדבקות והתחב" רות בקב"ה, שיש בה השאיבה מאורו ומעונגו העילאי. כי ה' הוא "מקור חיים" ומתוכו נובע כמובן גם "נחל העדנים" ועל כן רק באורו נוכל לראות אור. אחרי זה טבעית היא הבקשה: "משוך חסדך ליודעך" — שיתגלה אור ה' גם עלינו בכל צורותיו ואופניו.

*

תפילין

נוסח לשם ייחוד שלפני הנחת תפילין המצוי ברוב נוסחאות התפילה²¹ הוא הנוסח המופשט, שהוא כללי יותר ואין בו כל כך הדגשת הקבלה. עיקרו בהזכרת יציאת מצרים הנמצאת בכל הפרשיות שבתפילין, ומן הצד השני בכך שהנחת התפילין היא שיעבוד המוח (שתפילין של ראש מונחים עליו)

21 לבד מנוסח חב"ד ונוסח ספרדים השונה אף הוא.

עדין שטינזלץ

והלב (שתפילין של יד מונחים לידו) לה' לבדו, טהודים ממחשבה רעה והפיייתם רק לה' לבדו.

בנוסף הקבלי יותר²² מובאת, ביחס לכל פעולה וחלק בתפילין, הסברה על מהות הדבר בעולמות עליונים. בין השאר מוזכרת הסמליות הנאה שרצועות התפילין מסמליות את "חבלי צבותות האהבה" הקושרות אותנו ואת העולמות כולם אל ה'.

ברכת התפילין העיקרית היא הברכה "להניח תפילין".

הברכה השנייה הנאמרת על תפילין של ראש "על מצוות תפילין" — הנה ברכה כללית יותר, מאחר שהברכה המפורטת כבר נאמרה. מיד לאחר הברכה השנייה אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו". סיבת הדבר היא שאנו חוששים שמא ברכת התפילין השנייה היתה ברכה לבטלה, ואחרי כל ברכה שאומרים לבטלה, אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". שהרי בברכה לבטלה חוששים אנו מפני הביזוי שיש לשם ה' שמזכירים אותו לריק ומשום כך אומרים מיד שבת ותהילה לשם ה', כדי להצהיר שלא היה בכוננתו לבזות את שמו.

מקור החשש בעניין הברכה השנייה על תפילין הוא בדעה הסוברת, שאין הברכה השנייה נאמרת אלא אם המניח שח בין תפילין של יד לשל ראש. גם אם לא נתקבלה סברה זאת להלכה, חוששים לה ומברכים, אבל אחר הברכה אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו וכו'". נוסחי הספרדים, נוסח חב"ד ועוד כמה נוסחאות אחרים אינם מקבלים את הצורך בשתי ברכות, ומברכים רק ברכה אחת.

אחר הנחת תפילין נאמרים כמה דברי בקשה להמשכת השפע העליון עלינו מלמעלה עד למטה, מן הדרגות הגבוהות שבנו, עד לדרגות הנמוכות יותר. בקשה זו בנויה על פי מניין עשר הספירות מלמעלה למטה: "מחמתך אל עליון... מבינתך... — החכמה והבינה הם הראשית; ובהסודך תגדיל עלי, ובגבורתך תצמית אויבי וקמי" — בקשה לגילוי חסד ה' וגבורתו. (החסד נקרא גם בשם "גדולה" וזהו מקור הביטוי "בחסדך תגדיל עלי"). ובדרך כלל: "ושמן הטוב תריק על שבעת קני המנורה". שבעת קני המנורה הם שבע המידות הקדושות "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת וכו'".²⁴ ואנו מבקשים שה' ישפיע חסדו — "שמן הטוב" על קני מנורה אלה — סמל לכך שרצוננו להפוך את מידותינו למקורות אורה. והסיכום — בקשה לשפע גשמי ורוחני "פותח את ירך ומשביע לכל חי רצון" — פסוק המשמש בהרבה הקשרים לבקשות שפע אלה.

22 שהוא נוסח הספרדים.

23 אך לא בכל הנוסחאות, לא בנוסח חב"ד והספרדים.

24 דבה"א כט, יא.

לאחר מכאן כורכים את הרצועות על האצבע, והרי זה כעין שימת טבעת לכלה — כעין קידושין, התקדשות והתקשרות גוף האדם לה', ועם זה נאמרים הפסוקים "וארשתיך לי לעולם", "וארשתיך", "וארשתיך", שהם פסוקי התקשרות ה' עם כנסת ישראל בכלל ועם כל אדם בפרט. אחרי הנחת התפילין קוראים את שתי הפרשיות "קדש" "והיה כי יביאך", שהן הפרשיות המצויות בתפילין יחד עם "שמע" "והיה עם שמע" והן אינן נאמרות בשעת קריאת שמע. בכך אנו משלימים את קריאת ארבע הפרשות שבתפילין.²⁵

*

בכמה סידורים²⁶ מצויה כאן הנוסחה הבאה: "הריני מקבל על עצמי מצוות אהבת ישראל". קבלתה של מצוה זו לפני התפילה היא הכנתו של כל אדם להשתלב בתוך העם כולו לפני עמדו להתפלל. עם ישראל כולו, כנסת ישראל, הגם גוף אחד שכל אדם הוא אבר בו. אהבת ישראל היא רצונו של אדם להזדהות ולהתחזק עם עמו ועל ידי כך הופכת תפילתו של הפרט ביטוי לטאיפתו של העם, וכל תפילה ובקשה היא "בשם כל ישראל". ומאחר שרצון זה מובע על ידי הכל, הרי באה אחדות העם — ואחריה "ברכנו אבינו כולנו כאחד באור פניך"²⁷.

*

קודם התפילה נאמרות אמירות הרבה, שירים ותפילות, שתכליתן לעורר את הלב לתפילה. כמעט בכל סידור ובכל נוסח מצויים דברים אחרים, ובלי ספק לא הקפידו בפרטים, אלא העיקר הוא התעוררות הרצון והתלהבות הנפש. מכל מקום בהרבה נוסחאות שונות מצוי השיר "ידיד נפש" בראש התפילה. שיר זה שראשי חדויו שם הויה נתחבר ע"י המקובל ר' אלעזר אזכרי, מחבר "ספר חרדים", וכולו שיר אהבה והשתוקקות לדבקות באלוהים חיים. לשיר זה כמה נוסחאות, השונות במעט זו מזו, ואחת מהן (הדפוס הראשון של השיר) מכילה את השניוני המעניין: "או תתחזק ותתרפא והיתה לך שפחת עולם". בכניסה לבית הכנסת אומרים פסוקים המכניסים את המתפלל לכניסה ל"מקדש מעט", שהוא הוא "היכל פנימי" של ה'. "מה טובו" נאמר על אוהלי יעקב הפנימיים, על בתי הכנסת. הכניסה לבית ה' היא עצמה חסד מאת הבורא ("ברב חסדך אבוא ביתך") והכניסה לתוכו צריכה להיעשות מתוך

25 בנוסח חב"ד נאמרות שתי פרשיות אלה אחרי התפילה עם הנחת תפילין דרבינו הגב.

26 חב"ד, ספרדים.

27 דרך מצוותיך.

יראה. בקשתנו היא שתהא התפילה בעת רצון, שתתאים תפילתנו לרצון ה'. פיוט "אדון עולם" הוא פיוט עתיק שהתקבל על הכל וכבר הפליגו קדמונים בשבחו. על תוכנו הדב הכתוב בפשטות ועם זאת בלשון שירית. כרבים מפיוטי ספרד, הריהו כפוף למשקלות הספרדיים (יתד ושתי תנועות בדלת וכן בסוגר) והוא עוסק בסיפור שבחי ה' עם ההתקשרות האישית הפרטית של האדם לה' ועם הבטחון המלא בו בכל עת בשוכבו ובקומו²⁸. ה' היה המושל בטרם נברא כל יצור בעולם, אבל רק כאשר נעשה בחפצו הכל נקרא שמו מלך — בפועל. (הרי כאן חזרה על הרעיון: מלך, מלך, ימלוך) והחזרה השנייה — היה, הוה ויהיה. ה' הוא אחד ומיוחד ואין שני לו — ואף-על-פי-כן דואג הוא לאדם ומציל אותו מצרותיו, והידם יכול להיסמך ולהישען עליו ולהפקיד בידו את רוחו — ואף את גופו ("רוחי גויתי") בבטחון שה' ידאג לו בכל עת. בנוסח ספרדים יש חרוזים נוספים אחדים ("הוא ראשון והוא אחרון לכל חומר לכל צורה / בלי ערך בלי דמיון בלי שינוי ותמורה / בלי חיבור בלי פרוד גדול כוח וגבורה / והוא רופא והוא מרפא, והוא צופה והוא עזרה") המקרבים את תוכנו עוד יותר לנוסח שירי הכבוד והייחוד.

פיוט "יגדל" גם הוא מפיוטי ספרד, אלא שמאוחר הוא מאדון עולם ולא נתקבל כמוהו²⁹. פיוט זה הוא ביטוי שירי-מחורז של "ג עיקרי אמונה לרמב"ם לפי סדרם.

"יגדל אלהים חי וישתבח" — "הוא האמונה בעצם מציאות ה'".

"אחד ואין יחיד" — "אני מאמין שהבורא הוא יחיד וכו'".

"אין לו גוף ואין לו דמות הגוף" — "שהבורא אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף".

"קדמון לכל דבר" — "הוא ראשון".

"הנו אדון עולם" — "לו לבדו ראוי להתפלל".

"שפע נבואתו נתנו" — "שכל דברי נביאים אמת".

"לא קם בישראל כמשה" — "שנבואת משה ע"ה היתה אמיתית".

"תורת אמת נתן" — "שכל התורה... היא הנתונה למשה".

"לא יחליף האל ולא ימיר דתו" — "לא תהא מוחלפת".

"צופה ויודע סתרינו" — "יודע כל מעשה בני אדם".

"גומל לאיש חסד כמפעלו" — "גומל טוב לשומרי מצוותיו".

"שלח לקץ הימין משיחנו" — "אני מאמין בביאת המשיח".

"מתים יחיה אל" — "אני מאמין שתהיה תחיית המתים".

*

בכל יום קוראים את פרשת העקדה, לפי שהיא מפתח לכל התפילה כולה. היא ההתחלה האמיתית של היותנו עם נבחר לעולם. לכן העקדה היא יסוד

28 ומשום כך נאמר הוא בבוקר, ואף בקריאת שמע שעל המטה.

29 ועל פי האר"י ז"ל ובנוסח חב"ד — אין אומרים אותו כלל, כשאר הפיוטים המאוחרים.

לתפילותינו ולבקשותינו (כבראש השנה), כי היא זכות האבות הגדולה. אלא שבעקדה עצמה מצויות עוד שתי פנים; העקדה מהוה סמל נצחי של מסירות נפש, של מסירות היקר מכל — לה'. וקריאת פרשת העקדה לפני התפילה צריכה לעורר את הרצון להתדבק באותה מסירות עילאית של תפילה, ומצד שני העקדה היא קרבן, קרבן־ראשית וקרבן אמיתי ראשון. כל הקרבנות שהקריבו במקדש הם סמלים להקרבתו העצמית של האדם לאל, והאיל שהוקרב במקום יצחק מקושר תמיד עם כבש קרבן־התמיד. ומאחר שהתפילה היא במקום קרבן־התמיד ראוי שתיזכר עקדת יצחק.

לאמירת פרשת העקדה מקדימים תפילה קצרה "אלהינו ואלהי אבותינו זכרנו בזכרון טוב לפניך". תפילה זו יסודה הזכרת זכות האבות ואהבתם לה' שזכות זו המתגלה בפרשת העקדה, תעמוד לנו, לבניהם אחריהם בכל הדורות.

התפילה שאחרי פרשת העקדה מתחילה בבקשה מה' שינהג בנו לפני משורת הדין, כשם שנהג אברהם אבינו בהקריבו את בנו יחידו. זהו קטע מ"זכרונות" של ראש השנה.

בנוסח ספרד ממשיכים בפסוקים שונים שיש בכולם הזכרת זכות אבות ובקשת רחמים ותנינה מה'. אף לקט זה יסודו במקום אחר — בתחנונים הקבועים בנוסח הסליחות לתעניות, ולפני ראש השנה.

"לעולם יהא אדם ירא שמים וכו'" — כאן בא קובץ שלם של תפילות הנוכחות במקורות אחרים, אולם שילובן וצירופן לתוכנית שלמה, נעשו כבר בימים קדומים. בראשונה מופיע נוסח שלם זה ב"תנא דבי אליהו"³⁰ ("לעולם יהא אדם ירא שמים" עד "בשובי את שבותיכם לעיניכם"). תפילה זו מבטאה את הכרת שפלות האדם מול האלוהות, והחובות שמטיל הדבר על האדם. הסגנון — יותר משהוא סגנון של חובה — הריהו בעיקרו קריאה לאדם לקבל את הדברים כהרגשה מוסרית עצמית.

חייב אדם להיות "דובר אמת בלבבו", ולהכיר את המציאות, שהרי האדם מצד עצמו, מצד מהותו כאדם, הוא אין; אין גבורתו גבורה, אף אין כוחו כוח מוחלט, שכן "מותר האדם מן הבהמה אין" ועם המוות מתערערים כל ערכי היתרון היחסיים. ומאידך הנשמה הטהורה, גשמת ישראל היא קדושה וטהורה, והיא עצמה קניין וערך לעצמה, ומשום כך חובה על האדם להודות לה' על עצם הזכות שזיכהו להיות בן ישראל, ושזיכהו לעבוד את ה' — חלקנו וגורלנו וירושנתנו שראוי שנודה עליהם בכל יום — ולו גם על הזכות ליחד את ה' ב"שמע ישראל". (בנוסחאות שונים קוראים כאן כל הפרשה הראשונה של קריאת שמע, שאיננה מצויה כמקור. הכניסה כאן מתוך החשש שמא יגיע

30 תנא דבי אליהו פ' כא.

עדין שטינזלץ

המתפלל לקריאת שמע אחר הזמן הראוי, לכן תיקנו לקרוא פרשה זו בהקדם, שיצא בה חובת קריאת שמע בזמנה³¹.)

ההבנה ב"ה' אלהינו ה' אחד" היא יותר מהכרה באחדות ה' בלבד. בהתעמ-קנו במחשבת אחדות ה' מגיעים אנו למסקנה כי הוא האחד והיחיד בעולם ואין עוד מלבדו. בריאת העולם אינה משנה את האחדות המוחלטת: משנברא העולם ואחרי שנברא העולם — ה' הוא אחד ויחיד ומיוחד. ההכרה והאמונה בה' ובהיותו "קדוש" ונבדל מהכל, היא העושה אותנו — בני ישראל — מקד-שי שמו. וכאשר יתגלה ה' בעולמו, או יתקדש שמו באמת, או יתקדש שמו ברבים. והדרך שבה יתקדש שם ה' ברבים הוא על ידי ישראל ועל ידי גאולת ישראל ומאחר שהוא היחיד והמיוחד שאין קץ לכוחו יכול הוא לגאול אותנו בקרוב ומיד, למען שמו הגדול שנקרא עלינו, בקיום הבטחותיו לאבותינו ולנביאנו.

מכאן ואילך מתחיל החלק העיוני-לימודי שבהקדמת התפילה. ובעיקר לימוד על סדרי בית המקדש — שכן תפילותינו שניתקנו לכתחילה כנגד קרבנות התמיד, באות עכשו במקום הקרבנות, כמו שאמרו חכמים שכל העוסק בתורת הקרבנות מעלה עליו הכתוב כאילו הקריבם בפועל. סדר הלימוד הוא מרא-שית עבודת היום במקדש עד סיומה בלילה.

כרוב הנוסחאות מצויה פרשת קידוש ידיים ורגליים מן הכיור — שהוא ההכנה לכל עבודה במקדש. נוסחאות שאינם כוללים פרשה זו³² משמיטים אותה מפני שהם סבורים כי מאחר שאין זו עבודת קודש ממש, אלא רק הכנה, נכון יותר להתחיל בעבודת "תרומת הדשן".

אש המזבח יוקדת בו כל הלילה ועליה נשרפים הקרבנות שלא הספיקו עוד להישרף, בבוקר השכם, לפני עלות השחר מוציאים מן המערכה אפר ("דשן") בכמות סמלית, וגונזים אותו במקום טהור. הכוהן לובש בגד מיוחד (שלא היה בגד הכהונה הרגיל שלו) ובלבושו זה הוא "תורם" את הדשן.

לאחר תרומת הדשן ניגשים להקרבת עולת התמיד, ומשום כך קוראים אנו פרשת הקרבת התמיד לפרטיה. לאחריה קוראים פסוק "ושחט אותו על ירך המזבח צפונה לפני ה' וגו'", שכן אמרו במדרש³³ שבקריאת פסוק זה זוכר הקב"ה לטובה את עקדת יצחק, כי העקדה היא קרבן-הראשית של ישראל, וקרבן התמיד מזכיר אותו. לכן תיקנו אחרי אמירת פרשת התמיד לומר פסוק זה לזכרון.

לאחר פרשת התמיד באה פרשת הקטורת הסמוכה לה מבחינת זמן הקרבתה.

31 רש"ל.

32 חב"ד, ספרדים.

33 ויקרא רבה פ"ב.

תחילה קוראים הפסוקים המגדירים את מיני הסמים, את אופן העשייה והשיחיקה, ואת זמני הקטרת הקטורת. ולאחריה קוראים את הברייתות ודברי הגמרא ממקורות שונים³⁴ העוסקים בעניין הקטורת, ומפרשים אותם.

את הקטורת היו מכינים בכל שנה במשקל של שלוש מאות שישים ושמונה מנים.³⁶⁵ הוא גמנין ימות החמה, ומשום כך היו נותנים מנה לכל יום ואותו היו מחלקים — מתציתו (פרס) בבוקר, ומתציתו (פרס) בערב. שלושת המנים הנותרים נשארים לקטורת הדקה מן הדקה, שאותה היו מכינים לקודש הקדשים ביום הכיפורים. בערב יום הכיפורים היו שוחקים שוב את הקטורת (לפי שהיתה צריכה להיות קטורת דקה מן הדקה) והכוונו הגדול היה לוקח מלא חופניו ממנה ומכניס לקודש.

אחד עשר סמנים היו בקטורת. אחוים מהם נזכרים בפירוש בתורה — והאחרים נלמדים מתוך הריבוי בכתובים: "סמים, נספ, ושחלת, וחלבנה, סמים, ולבונה זכה". "סמים" רומז לסממני הקטורת שאינם נזכרים בפירוש בפרשה, והם נבחרו מבין הבשמים הנזכרים בשיר השירים, או בשמים אחרים הידועים כנותני ריח.

הצרי — הוא הנספ (כמו שאומר רשב"ג: הצרי אינו אלא שרף הנוסף מעצי הקטף). הציפורן הוא השחלת, וכן החלבנה והלבונה נזכרות בשמותיהן בתורה. מור, קציעה, שבלת גרד, וכרכום הם מן הבשמים הנזכרים ב"שיר השירים", ועמהם הקושט, הקילופה, והקנמון (הנזכר כבושם בעשית שמן המשחה).

מלבד סממני הקטורת היו עוד תוספות לצורך הכנת הבשמים: בורית (סבון) העשויה מכרשינין, יין קפריסין (מקובל לפרשו יין הבא מן האי קפריסין, אבל מתקבל יותר לומר שהוא יין העשוי מפירות הצלף שהיו חריפים ועזים³⁷), חמר חוריין — הוא יין לבן עתיק או יין חלבון³⁸ (חוריין — שם מקום) והיו מוסיפים עוד מלח סדומית (מלח הבא מים המלח — ים סדום) מעט — כדי שהיה בקטורת כמו בכל קרבן אחר מלח — "על כל קרבן תקריב מלח"³⁷. היו מוסיפים גם משהו מן העשב "מעלה עשן", שהיה גורם להעלאת עשן הקטורת בעמוד עשן ישר העולה למעלה, ולדעת ר' נתן עוד הוסיפו לקטורת מעט "כיפת הירדן" — ורדים שצמחו ליד הירדן.

רשב"ג מוסיף כמה פרטים ביחס לסמני הקטורת: הוא מגדיר שהצרי הוא הנספ שבתורה, בורית כרשינה אינה אלא סממן עזר לשפשף בה את הצפורן כדי ליפותה. גם יין קפריסין אינו נמנה עם סממני הקטורת ואינו אלא תוספת — לצורך שריית הצפורן כדי לשחת לה ריח חריף יותר.

הפסוקים מתהלים שמוסיפים אותם אחרי אמירת "קטורת" מקורם בכך שבהקטרת הקטורת הבדיל אהרן בין החיים והמתים ועצר את המגפה³⁸ וכן תועיל גם אמירת פרשת הקטורת. הפסוקים מתהלים מדברים כולם על המחסה בה': ה' הוא משגב לנו, אשרי בוטח בו, הוא שישיענו. ולכן נאמר

34 כריתות ו, ע"א; ירושלמי יומא פ"ד, ה"ד.

35 תוספות מגילה כ"ב, ע"א.

36 ככתוב ביחזקאל כו, יח.

37 ויקרא ב, יג.

38 במדבר יז, יג.

עדין שטינזלץ

בתלמוד ירושלמי³⁹, שפסוקים אלה צריכים להיות שגורים תמיד בפי כל אדם. מוסיפים גם את הפסוק "אתה סתר לי מצר תצרני רני פלט תסובבני סלה" — שוב על ההצלה הבאה מתוך הדבקות בה'. והסיכום: "וערבה לה מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וגו'" — הקטורת אף היא מנחה לה' ובקש-תנו שתערב אמירתה והקרבתה במקדש שייבנה במהרה.

יש המוסיפים כאן⁴⁰ את פסוקי מוסף שבת — בשבת, ופרשת מוסף ראש חודש — בראש חודש, ויש⁴¹ שקובעים אותן במקום אחר, ואחרים אינם אומרים פרשות המוספין כלל, לפי שאומרים אותו בתפילת מוסף⁴².

כסיכום מובאים מתוך הגמרא דברי אביי. המפרט ומסכם את כל סדרי ההקרבות במקדש. "משמא דגמרא" — על פי המסורת ("גמרא") — ולפי שיטתו המיוחדת של התנא אבא שאול:

על מזבח העולה היו מסדרים מערכות עצים אחדות, שכל אחת היתה בוערת לעצמה; האחת היא לשריפת איברי הקרבנות והחלבים — "המערכה הגדולה"; בצדה עוד מערכה שממנה לוקחים גחלים לקטורת — "מערכה שנייה של קטורת"; אחרי זה מסדרים שני גזרי עצים כזי לקיים מצוות סידור העצים על המזבח; אחר-כך מסירים את הדשן (האפר) מעל מזבח הזהב. את המנורה היו מנקים ("מיטיבים") בשני שלבים: בראשונה מנקים חמשה גרות, ומשארירים עוד שניים (וביניהם ה"ג המערבי") להסבה נוספת. מן הנסים שבמקדש היה, שגר מערבי היה נשאר בוער.

רק אחרי שזרקו את דם עולת התמיד על המזבח נגשו להיטיב את שני הגרות הללו. אחר כך הקטירו את הקטורת על מזבח הזהב, העלו על המזבח בתהלוכה קטנה (של לא פחות מתשעה כוהנים) את אברי עולת הבוקר עם מנחת הסולת הצמודה לעולה זו. אחר-כך היו מקריבים את מנחת המחבת ("חביתין") של כוהן גדול, אחרי שתי מנחות אלו הקריבו את נסכי העולה, אחר-כך — בשבתות ובמועדים — הקריבו את מוספי החגים ואחריהם — רק בשבת — את בזיכי הלבונה של לחם הפנים. הקרבן האחרון שביום הוא התמיד של בין הערביים, שאחריו (בדרך כלל, חוץ מאשר קרבן פסח) לא הקריבו עוד שום קרבן.

לאחר הקטורת וסדר הקרבנות אומרים את תפילת ר' נחוניא בן הקנה. תפילה זו היא בעצם רק הרחבתם של ראשי התיבות שלה, שכרגיל מדפיסים אותם לעצמם. ראשי התיבות הללו הם השם בן ארבעים ושתיים אותיות — אחד משמותיו המסתוריים של ה'. מאחר שיש כאן הזכרת שם ה' שלא בברכה מוסיפים מיד את הפסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

אחר קריאת סדר העבודה במקדש מסיימים בתפילה "רבון העולמים אתה צויתנו וכו'" שהוא סיום (— והקדמה) — לכל דברי התורה שאנו קוראים בענייני קרבנות. מצד אחד מזכירים אנו שבניין בית המקדש, שבו היינו עושים

39 ירושלמי, ברכות, ראש פרק חמישי.

40 נוסח אשכנז.

41 נוסחאות אשכנזים אחרות.

42 חב"ד, ספרדים ועוד.

עבודות אלו בממשות, נחרב בגלל עוונותינו (ומשום הזכרת החטאים, ועגמת הנפש שבהזכרת חורבן הבית, אין אומרים נוסח זה בשבתות ובשאר ימי שמחה) ומשום כך צריכים אנו להסתפק רק בלימוד דברי תורה אלו, אך בעצם דברי התורה והתפילה נחשבים כתמורה במקום הקרבנות כדברי הכתוב: "ונשלמה (במקום) פרים (דברי) שפתינו". וכן נאמר "זאת התורה לעולה וכו'" ודרשו מכאן חז"ל, שכל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה — וכן בכל הקרבנות.

פרק המשנה "איזהו מקומן של זבחים"⁴³ צורף לכאן מפני כמה טעמים. חובת כל אדם היא ללמוד כל יום מקרא, משנה וגמרא, ולאחר פרשיות התורה הרבות שנקראו מקודם, נקבע כאן פרק ללימוד משנה. הפרק הזה נבחר לכך מפני שיש בו סיכום אופני הקרבנות של כל אחד מן הקרבנות, ולכן הוא חשוב לידיעת הלכות המקדש וסדריו והוא מהווה קשר נוסף בין עבודת המקדש לעבודה שבלב — תפילה. נוסף לכך זהו הפרק היחיד בכל סדרי המשנה שאין נזכרת בו שום מחלוקת תנאים⁴⁴, והוא מתאים להיות פרק לימוד קבוע לכל.

בפירוט הקודשים השונים הולכת המשנה מן המקודשים ביותר אל אלה שאין קדושתם חמורה כל כך. סדר הקדימה הוא לפי אופני הזאת הם על המזבח. המקודשים מכל הזבחים הם אלה שאת דמם מזים בקודש הקודשים. "בין הבדים" (בדי הארון). הם כמובן קודשי קודשים שקדושתן מרובה, מן החטאות הפנימיות — משום כך אם החסיר הוית דם אחת, פסל את כל ההקרבה ("מתנה אחת מהן מעכבת"). בדרגה השנייה הם הקודשים שאת דמם מכניסים רק להיכל ומזים אותו מול הפרוכת (מבחוזן) ועל מזבח הזהב גם אלה אינם נאכלים ואף אינם עולים למזבח. רק דמם ("גפשים") בלבד ניתן לה, וכל השאר נשרף במקום שבו שמים את אפר מזבח העולה ("בית הדשן"). החטאות החיצוניות קדושתן פחותה, מהן מזה הכוהן רק על המזבח החיצוני ארבע "מתנות" (הזאות) באצבעו על קרנות המזבח. בשר החטאת אשר לא הוקרב על המזבח נאכל לכהנים הוכרים בתוך חצר המקדש. מבחינת ההזאות העולה היא בדרגה נמוכה יותר, לפי שמדם העולה מזים רק "שתי מתנות שהן ארבע" שתי הזאות על שני מקצועות (=פינות) המזבח, שבכל אחד מהם הדם מגיע לשני קירות של המזבח. העולה (לאחר הפשטת העור) הוקדבה על המזבח כליל.

נמוכים בדרגה מן העולה הם שלמי הציבור וקרבות האשם למיניהם (המנויים בקיצור במשנה) שהזאתם אמנם כהזאת העולה, אבל אין הם נשרפים כמוה אלא נאכלים לכהנים במקדש.

התודה ואיל הנזיר (האיל שהקריב הנזיר עם סהרתו) הם קודשים קלים, כלומר הקדושה חלה עליהן רק עם הקרבנות (ויש עוד הבדלים אחרים להלכה) הזאתם היא כמו של העולה והם נאכלים לכל אדם (לבעלים ולמוזמנים על ידם) בכל תחום ירושלים. רק חלקים מסויימים של הבשר ("המורם מהם") נאכלים רק לכהנים ולבני משפחתם. השלמים — קלים גם מן

43 והוא פרק ה במסכת זבחים.

44 אף שאינו כולו על פי ההלכה המקובלת!

עדין שטינזלץ

התודה לפי שזמן אכילתם מרובה יותר (לשני ימים ולילה אחד — הלילה שביניהם) והבשר כמו של התודה מתחלק בין הבעלים לבין הכוהנים ומשפחותיהם. הבכור והמעשר והפסח הם הקלים שבקודשים. את דמם אין מוים על הקרנות אלא זורקים וריקה אחת על קיר המזבח כנגד אותו הצד שיש בו יסוד (כי בצדדים מסוימים לא היה למזבח יסוד כולט כלל). הבכור הוא רכוש הכוהנים לכל דבר, והמעשר — רכוש הבעלים. הפסח שונה מהם, שהוא נאכל — ככתוב בתורה — בזמן מוגבל כליל הפסח, ורק לאנשים שנמנו עליו מקודם, ורק בצורה אחת — צלי בלבד.

לאחר לימוד המשנה, פרק איזהו מקומן ממסכת זבחים, לומדים עוד קטע מן הגמרא (קטע זה הוא הפתיחה למדרש ההלכה "תורת כוהנים") — שוב קשר נוסף להלכות הקרבנות. גם פה נבחר קטע עיקרי, הכולל את היסודות אשר עליהם מבוססים כל מדרשי ההלכה השונים, המובאים הרבה במשנה ובגמרא.

(א) קל וחומר הוא מן המידות היסודיות בלימוד התורה, וכבר מנה אותו הלל הזקן בין שבע מידות היסוד של לימוד התורה. יסודו השחאת הלכה חמורה להלכה קלה כדי ללמוד את דיניה. במידה זו משתמשים גם התורה והנביאים, ונמנו ע"י חז"ל עשרה קלים וחמורים בתורה. הואיל והמידה הזאת היא הגיונית ופשוטה מותר לכל חכם לדון קל וחומר מעצמו, אף אם לא קיבל כך מרבו, מה שאין כן במידת גזרה שווה. (ב) מידה זו מבוססת על מסורת, ואינה נתונה לשיקול דעתו של הלומד. יסודה הוא לימוד ההלכה מעניין לעניין על פי שויון הביטויים הנזכרים בשני העניינים. המלים שהישו אותן נמסרו בקבלה הלכה למשה מסיני והגבלות רבות נעשו בלימוד זה, (מופנה משני צדדים ועוד) כדי למעט את ההשוואות הבלתי נכונות.

(ג) מידת בניין אב, היא הלימוד מדין אחד לשאר הלכות מאותו סוג שלא פורשו — ושני חלקים למידת לימוד זו: בניין אב מכתוב אחד (על יום טוב של פסח נאמר ⁴⁵ "אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" ולמדנו מכאן בניין אב, שגם בשאר המועדות מלאכת אוכל נפש מותרת), ובניין אב משני כתובים (כגון רשימת המומים הפוסלים כוהן מעבודה ⁴⁶ והמומים הפוסלים בהמה מהקרבה ⁴⁷ — נותנים של זה בזה ושל זה בזה והם פוסלים גם כוהן גם בהמה).

(ד) כלל ופרט — אין בכלל אלא מה שבפרט. (כגון: "אדם כי יקריב ⁴⁸ וכו' מן הבהמה — מן הבקר ומן הצאן". "הבהמה" כולל כל בעלי חיים, אבל הפרט ("בקר וצאן") צימצם את הכלל רק למקרים המפורטים).

(ה) פרט וכלל — מוסיף הכלל על הפרטים. (כדברי הכתוב בעניין השבת אבדה ⁴⁹ "וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו" וחזר וכלל: "וכן תעשה לכל אבדת אחיך" — כלל כל מיני אבידות).

(ו) כלל ופרט וכלל — אין אתה דן כעין הפרט (לאמור: אין דנים לגמרי לפי הכלל הראשון ולא לפי השני, אלא תופסים את הפרטים שבאמצע כדוגמאות שצריך להביאן לידי

45 שמות יב, טז.

46 ויקרא כא, טו-כד.

47 ויקרא כב, כ-כה.

48 ויקרא א, ב.

49 ודברים רב, ג.

הכללה. כגון דברי הכתוב בהוצאת כסף מעשר שני⁵⁰ : "ונתתה הכסף ככל אשר תאוו נפשך" — כלל ; "בבקר ובצאן ביין ובשכר" — פרט "ובכל אשר תשאלך נפשך" — חזר וכלל. ולמים מכאן : כשם שהפרט הוא גידולי קרקע או פרי מפרי הארץ, כך כל הדברים שמתו לקנות בכסף מע"ש הם מזונות הבאים מן האדמה במישרין או ע"י עיבוד פריה).

(ו) מכלל שהוא צריך לפרט וכו'. (כגון :⁵¹ "קדש לי כל בכור", לכאורה כולל גם נקבה, לכן בא לפרשו הפרט⁵² : "כל הבכור אשר יולד... הוזכר תקדיש").

(ח) דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד. (מקרה מסויים הובלט בין שאר המקרים הדומים לו — כדי לשמש כדוגמה עבור הכלל כולו, כגון הכתוב⁵³ "והנפש אשר תאכל מבשר זבח השלמים אשר לה' וסומאתו עליו — ונכרתה" זבח השלמים שאינו אלא אחד מקרבנות המזבח, יצא ללמד שטמא האוכל בשך כל קרבן — דינו כרת).

(ט) כל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טוען אחר שהוא כעניינו וכו'. (אם יציאת הדבר מן הכלל היתה בתוך "עניינו" של הכלל למדים בו רק את הקולות שבדבר ולא התמרות. כגון רוצח בשגגה היה בכלל "ומכה אדם יומת"⁵⁴, ויצא מכלל זה להניצל בעיר מקלט⁵⁵ — הרי למדים מכאן דברים שיש בהם להקל עליו ולא להחמיר).

(י) לעומת זאת : אם יצא לטעון טוען אחר שלא כעניינו (של הכלל) וכו' (כגון : "כי ימכר אחיך העברי או העבריה"⁵⁶ כולל גברים ונשים, אך בפסוק⁵⁷ "וכי ימכר איש את בתו לאמה לא הצא כצאת העברים" יצאה אמה העבריה לטעון טוען אחר שלא כעניין עבדים בכלל, לכן לומדים הלכותיה מן הפסוקים המדברים בה, גם להקל בדיניה משאר העבדים וגם להחמיר).

(יא) כל דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר החדש (שאינו שייך לכלל) אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירושו. (למשל : סתם קרבן אשם מיום מדמו על המזבח. אולם האשם שמביא המצורע יצא לידון בדבר חדש : צריך הכוהן לתת מדם האשם על בהונות ידיו ורגליו של המצורע⁵⁸ ולכן אפשר היה לחשוב שלא יזו את דמו של אשם זה עד שהחזירו הכתוב בפירושו, כאמור : "כי כחטאת כאשם הוא וגו'"⁵⁹).

(יב) דבר הלמד מעניינו ודבר הלמד מסופו — הגם מידה אחת של לימוד תוכנו ומהותו המדוייקת של דין הכתוב בתורה על פי המשך הדברים. (למשל "לא תגוב" הכתוב בעשרת הדברות. שמאחר שבעניינו מדובר על עברות חמורות שחייבים עליהן מיתה, למדים מכאן ש"לא תגוב" זה בנוגע נפשות מדבר).

(יג) המידה האחרונה : שני כתובים המכחישים זה את זה, עד שיבוא הכתוב השלישי

50 דברים יד, כו.

51 שמות יג, ב.

52 דברים טו, יט.

53 ויקרא ז, כ.

54 ויקרא כד, כא.

55 במדבר לה, יא ועוד.

56 דברים טו, יב.

58 ויקרא יד, יד.

57 שמות כא, ז-יא.

59 ויקרא יד, יג.

עדין שטינזלץ

ויכריע ביניהם (למשל כתוב האחד אומר⁶⁰ "וירד ה' על הר סיני" ופסוק אחר אומר: "כי מן השמים דברתי עמכם"⁶¹ עד שבא הפסוק השלישי והכריע — מפשר ביניהם: "מן השמים השמיעך את קולו ליסרך, ועל הארץ הראך את אשו הגדולה"⁶²).

אחר קריאת דברי התורה בעניין הקרבנות ולימוד הלכות ומדרשות הדנים בהם מסיימים את החלק הזה בתפילה, בבקשה השנויה בפרקי אבות⁶³ הכוללת את נושא העבודה והתורה: יהי רצון שייבנה בית המקדש במהרה בימינו — ונקריב בו את הקרבנות הללו, ושכל עת — גם עתה גם אז — יהא חלקנו בתורה ובלימודה.

60 שכות יט, כ.

61 שמות כ, יט.

62 דברים ד, לו.

63 פרק ה בסופר.